

Uniwersytet
Wrocławski

prof. dr hab. Monika Wolting
monika.wolting@uwr.edu.pl

Instytut Filologii Germańskiej
Uniwersytet Wrocławski
Pl. biskupa Nankiera 15b
PL-50-140 Wrocław
Tel. 0048607103844

Wrocław, 08.03.2023

**Recenzja osiągnięć Pani dr Elizy Szymańskiej, ubiegającej się o nadanie
stopnia doktora habilitowanego nauk humanistycznych w dyscyplinie
literaturoznawstwo**

Wstęp: informacje ogólne

Pani dr Eliza Szymańska jest od 2007 r. adiunktką w Instytucie Filologii Germańskiej Uniwersytetu Gdańskiego, najpierw w Katedrze Literatury i Kultury Niemieckiej, obecnie w Zakładzie Literatury i Kultury Niemieckiej. Tytuł magistra otrzymała w 1997 r. na Wydziale Filologiczno-Historycznym Uniwersytetu Gdańskiego, dyplom doktora nauk humanistycznych na tymże wydziale w roku 2007. Stopień uzyskała na podstawie rozprawy doktorskiej, pt. „Adaptacje sceniczne *Procesu* Franza Kafki w Polsce.” Promotorem był prof. dr hab. Marek Jaroszewski, funkcji recenzentek podjęły się panie profesorki: prof. dr hab. Małgorzata Sugiera (Uniwersytet Jagielloński) i prof. dr hab. Marion Brandt (Uniwersytet Gdański). Po otrzymaniu stopnia doktora Habilitantka opublikowała dwie samodzielne monografie (doktorat i rozprawę, będącą podstawą habilitacji), 33 artykuły w monografiach zbiorowych oraz czasopismach, 11 recenzji, współredagowała trzy tomy zbiorowe. Wzięła udział w 25 konferencjach lub sympozjach naukowych, współorganizowała dwie konferencje, wygłosiła dwa wykłady gościnne. Była, względnie jest wykonawczynią w dwóch projektach

naukowych. Jest to dorobek raczej średni – zważywszy, że od doktoratu minęło 16 lat. Oceniam jednak te osiągnięcia naukowe, zwłaszcza publikowane, jako solidne i rzetelne. Były one wynikiem wielu kwerend. Należy podkreślić, że pani dr Szymańska zajęła się obszarem literaturoznawstwa, które w polskiej germanistyce można określić jako niszowe: literackimi i teatralnymi działaniami polskich emigrantów i emigrantek w Niemczech. Nie mogła liczyć wobec tego na duże wsparcie w zdobywaniu materiałów, musiała je sama wypracować i samodzielnie odkrywać swój obszar badawczy. Zważywszy, że bardzo często był to materiał ulotny, wystawiony na deskach teatru, bez zapisu digitalnego. Być może z tego powodu praca nad habilitacją trwała dość długo.

Habilitantka wydaje się mieć obecnie dobrą pozycję wśród badaczy „poetyki migracyjnej”, zajmujących się literaturoznawstwem transkulturowym i teatrem transkulturowym. Swoje badania osadza dr Szymańska w obrębie germanistyki interkulturowej oraz łączy w nich osiągnięcia dziedzin literaturoznawstwo, socjologia i teatrologia. Jest członkinią Gesellschaft für interkulturelle Germanistik (GiG) oraz Polskiego Towarzystwa Badań Teatralnych. Poznałam Habilitantkę z okazji trzech konferencji, jednej, organizowanej przeze mnie we Wrocławiu na temat „Imigranci polscy w kulturze literackiej krajów języka niemieckiego” (2017), drugiej, organizowanej przez nią samą w Gdańsku „Nachbeben einer Zäsur in der interkulturellen Literatur und Kulturpraxis. Formationserlebnisse einer Umbruchsgeneration“ oraz trzeciej, poznańskiej, odbywającej się online „Dreißig Jahre danach – Mauerfall und deutsche Einheit in Literatur, Kultur und Politik.“ Jej referaty były dobre i przemyślane, udział w dyskusji żywy. Habilitantka skoncentrowana jest na jeden temat, dzięki temu wyniki jej prac naukowych są głęboko przemyślane i wnoszą do nauki nowe treści.

Zainteresowana angażuje się w prace popularyzatorskie, organizuje imprezy, których celem jest szerzenie zainteresowania kulturą niemiecką w środowisku akademickim i szkolnym Trójmiasta. Mobilność menedżerska Habilitantki w zakresie propagowania kultury niemieckiej sięga poza progi gdańskiego Instytutu. Podkreślę w tym kontekście Jej umiejętności pozyskiwania do współpracy „aktorów” życia literackiego i naukowego, zarówno polskich jak i zagranicznych.

Zajęcia dydaktyczne, które prowadzi Habilitantka koncentrują się na transkulturowości w obszarach literatury i kultury. Prowadziła na kierunku filologia germańska wykłady specjalistyczne z historii literatury niemieckiej oraz wykład „Interkulturowość w literaturze i kulturze“, na kierunku niemcoznawstwo prowadziła wykład „Wybrane zagadnienia z literatury i kultury Niemiec“, a na kierunku Wiedza o teatrze wykład „Teatr niemiecki

wczoraj i dziś". Proponowała również seminaria dyplomowe, była promotorką 86 prac licencjackich oraz 21 prac magisterskich.

Oceniam dorobek naukowy, dydaktyczny i organizacyjny pani dr Elizy Szymańskiej jako wystarczający, by mógł stać się podstawą do starania się o stopień doktora habilitowanego. Oprócz wymienionego wyżej mankamentu, polegającego na nie zbyt dużej liczbie artykułów i skromnej liczbie monografii jedno- i wieloautorskich, muszę ponadto zarzucić pani Doktor zbyt daleko idącą monotematyczność jej badań naukowych, choć w innym kontekście ją pochwaliłam. Z jednej strony prowadzą tak ukierunkowane badania do poznania dogłębnie przedmiotu prac i do wyciągania coraz lepiej uargumentowanych wniosków, z drugiej strony jednak prowadzi do ograniczenia widzenia problematyki badawczej.

Ocena aktywności naukowej

Dorobek doktor Szymańskiej można oceniać w dwu perspektywach: (1) tradycyjnie, oceniając kolejne tomy, monografię oraz sporą ilość sproblematyzowanych tekstów w konstelacji rozważań nad wybraną tematyką wybranych tekstów kultury niemieckiej z naciskiem na teksty migranckie, oraz (2) śledząc skryte wątki literaturoznawczej antropologii, swoistej de-rekonstrukcji, uwalniającej z materii literackiej pokłady pytań głębiej skrytych. Przyznam, że bliższe poznawczo (no i ciekawsze) jest mi to drugie odczytanie, ale główna uwaga należy się oczywiście dorobkowi Habilitantki w obowiązującej konwencji akademickiej.

Spośród nadesłanych mi publikacji pani dr Szymańskiej za najbardziej dojrzałe naukowo uważam przede wszystkim artykuły, będące niejako przyczynkami do książki habilitacyjnej, powstałe w okresie 2016-2022, np.: „„Schreiben aus der Migrationserfahrung“ – zu narrativen Strategien und Identitätsmustern in den Texten polnisch(sprachig)er (E)Migrationsliteratur in Deutschland” oraz „*Nowi Niemcy* (?) – refleksje o byciu migrantem w twórczości autorek o polskich korzeniach”, na których krótko chciałabym się skoncentrować. Artykuły te koncentrują się na twórczości pisarzy, należących do dużej grupy polskojęzycznych pisarzy mieszkających w Niemczech i piszących w j. niemieckim. Pani Szymańska przedstawiła wiarygodne i wnikliwe analizy ich utworów, które można polecić jako dobre i uważne interpretacje. W tych tekstach Autorka analizuje strategie narracyjne opisów doświadczeń migracyjnych oraz procesów tożsamościowych związanych z konstruowaniem obrazu obcego/innego/swojego oraz przy tworzeniu obrazów Polski i Niemiec. W artykule „*Nowi*

Niemcy (?) – refleksje o byciu migrantem w twórczości autorek o polskich korzeniach” poddane zostały krytycznej refleksji teksty Pauliny Schulz, Emilii Smechowski i Alice Bota. Punkt wyjścia stanowiło pytanie, czy projekt tożsamościowy zaproponowany przez Bota w sformułowaniu „Nowi Niemcy“ jest adekwatny dla opisu strategii podjętych przy opisie statusu migrantki. Szymańska dochodzi podczas swojej analizy do ciekawych wniosków, podwójna optyka doświadczenia migracyjnego, powoduje napięcia między samookreśleniem a wizerunkiem zewnętrznym, co prowadzi do faktu, że ostateczne przyporządkowanie siebie w świecie zostaje „przesunięte w czasie” i w zasadzie niewykonalne. Z punktu widzenia badań socjologicznych byłoby to niezwykle istotne spostrzeżenie, które jest jedynie możliwe poprzez uważne prześledzenie narracji. Literatura bowiem daje wgląd w ów pluralizm doświadczeń, myśli (też tych ukrytych, nigdy nie wypowiedzianych), spostrzeżeń, niezinterpretowanych faktów, wpływających silnie na kształt figury literackiej. Kolejnym tekstem, który uważam za naukowo wybitny jest „Schreiben aus der Migrationserfahrung – zu narrativen Strategien und Identitätsmustern in den Texten polnisch(sprachig)er (E)Migrationsliteratur in Deutschland“, w którym Autorka zastosowuje typologię interkulturowych strategii teatralnych do badania strategii narracyjnych polskich autorów i autorek w Niemczech. Autorka posłużyła się w tekście pojęciami egzotyzyacji, alteryzacji, interkulturowego (podwójnego) przekazu, uniwersalizacji transkulturowej oraz transkulturalizacji, wykorzystując je jako narzędzia do badania wzorców tożsamościowych oraz strategii narracyjnych.

W swoich tekstach mówi o narratywnych strukturach transkulturyzacji, czyli o świadomej rezygnacji z myślenia w konstrukcji dychotomii wschód/zachód, obcy/własny, my/wy oraz rezygnacja z kategorii etnicznych przyporządkowujących tożsamości do pewnych stałych. Uważam, że Habilitantka stworzyła tym samym możliwe narzędzia do analizy literatury transkulturowej. Na przykładach różnych tekstów ukazuje możliwości ich wykorzystania. Przy tym Autorka profesjonalnie operuje terminologią fachową, formułuje jasne tezy i wnioski, umiejętnie posługuje się cytatem, jej argumentacja jest celowa i skuteczna. Artykuły napisane są staranną niemczyzną, świadczącą o znakomitym opanowaniu warsztatu filologii.

Wśród nadesłanych tekstów znajdują się również słabsze, czy też będące jedynie pokłosiem innych większych prac, przez to nie zawierające znaczących i nowych przemyśleń np. „Mateczka z pazurami – Praga Franza Kafki.”, dwa teksty o adaptacji scenicznych „Procesu” Franza Kafki: „Józef K. jako postać charyzmatyczna. Adaptacje sceniczne Procesu Franza Kafki w ujęciu” i „Adaptacje sceniczne Procesu Franza Kafki w Polsce”. W dorobku

piśmienniczym Kandydatka podaje także teksty, które są ewidentnie pracami przygotowawczymi do napisania rozprawy habilitacyjnej: „Berliński „Teatr migrantów“ Olka Witta a program interkultury”, czy „„Transformtheater“ Henryka Baranowskiego i „Teatr Kreatur“ Andrzeja Worona jako przykłady dialogu interkulturowego”. Te teksty wskazują na monotematyczność badań Autorki. Ale tak jak napisałam, ta monotematyczność ma swoje dobre strony, zwłaszcza w dzisiejszej nauce, pędzącej za trendami i niezatrzymującej się dłużej przy tematach, które wymagają zgłębienia i czasu. Może właśnie te wprawki w formie artykułów, wystąpień publicznych na konferencjach, poddawanie dyskusji wciąż ten sam temat pozwoliły Habilitantce napisać pracę, godną uznania za pracę habilitacyjną. Opanowanie tematu przez panią dr Szymańską oraz umiejętność interpretacji wybranych do analizy tekstów pozwalają jej na formułowanie sądów, których naukowy wymiar nie budzi wątpliwości.

Na uwagę zasługuje także koncepcja obu konferencji, które Habilitantka współorganizowała. Oczywiście jak na tak długi staż bycia adiunktem tych konferencji mogłoby być więcej, jednakże obie pokazują na potencjał naukowy Organizatorki. Pani Szymańska obiera, porównując zamysły podobnych tematycznie konferencji, nowe ścieżki naukowe. Jest to warte podkreślenia, zważywszy na ogromną ilość organizowanych spotkań naukowych, wydawanych tomów zbiorowych w polskim środowisku naukowym, nie prezentujących nic nowego, tak pani Szymańska ma własny pomysł na pracę naukową i jest w stanie zainicjować tok myślenia w nowym kierunku naukowym. A w swoich tekstach podaje nowe narzędzia do pracy z literaturą. Wspomnę tu jeszcze o wielkim deficycie teoretycznym współczesnego literaturoznawstwa, które swój rozwój w ostatnich latach zawdzięcza jedynie innym, obcym naukom, tu głównie kulturoznawstwu i socjologii. Pani Szymańska szuka jednak dróg bliskich literaturoznawstwu, tworzy literaturoznawcze narzędzia do analizy tekstów literackich. Jest to inspirujące i dojrzałe.

Ocena rozprawy naukowej, będącej najważniejszym dorobkiem, wskazanym jako podstawa habilitacji

Rozprawa „Interkulturelle Theaterstrategien. Polnisches (E)Migrantentheater in Deutschland“ Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. Gdańsk 2021 poświęcona została działalności teatrów prywatnych i teatrów niezależnych, które od lat 80. były lub są prowadzone przez polskich (e)migrantów. Należy docenić, że pani Doktor podjęła się niełatwego zadania, jakim jest stworzenie pierwszej monografii na temat tak ulotnych zdarzeń, jak sztuki teatralne,

wystawiane w niszowych, raczej małych teatrach, które nie są z zasady specjalnie recypowane i nie prowadzą szczególnych kampanii reklamowych. Dysponowała dodatkowo niezwykle ubogą literaturą przedmiotu.

Pomimo tego, że na scenach teatrów niemieckich w dużo większym stopniu recypowane są sztuki migrantów z innych krajów, Autorka postanowiła przyjrzeć się właśnie teatrowi tak niszowemu, jakim jest teatr polskich (e)migrantów z całkiem dobrego powodu. Argumentuje swój wybór wskazując na duży wachlarz sposobów wypracowanych przez te teatry, jak zaistnieć artystycznie w nowym miejscu, i tym samym wyjść z „niewidzialności”, charakterystycznej dla polskich grup (e)migranckich. Zainteresowały ją strategie stosowane przez poszczególnych reżyserów, umożliwiające uzyskanie konkretnego wglądu w konstrukcje tożsamościowe. W tym punkcie Habilitantka zastosowała koncepcję międzykulturowych studiów germanistycznych, opierającą się na idei stosowanej filologii germańskiej, języka niemieckiego i literatury, która przekracza granice kulturowe i argumentuje w kategoriach kulturoznawczych.

W rozprawie istotny jest przede wszystkim rozdział „Das polnische (E)Migrantentheater in Deutschland”, którym zajmę się po określeniu tematycznego zasięgu innych rozdziałów. Ten bardzo obszerny fragment pracy poprzedzony jest wstępem, w którym Autorka zawarła refleksje nad stanem teatru w Niemczech. Wprowadzenie kieruje uwagę czytelnika na podstawowe problemy, poruszane w dalszych częściach książki: dotyczą one różnych obszarów teatrologii, kulturoznawstwa i literaturoznawstwa. Powołując się na szereg, z pewnością słusznych uwag i stwierdzeń, Autorka nie zwróciła, moim zdaniem wystarczającej uwagi na fakt, jak bardzo refleksja na temat teatru i jego tematyki uzależniona jest od czasu. Tu wydaje mi się, że Autorka nie do końca uwypukliła tę zależność. W swoim wywodzie przytacza informacje z literatury sekundarnej, oceniające stan teatru z różnych lat, najczęściej nieco starszych jak 2010, 2011 konstatując je, chyba nawet nie zdając sobie z tego sprawy, jako nadal obowiązujące. Teatr jest instytucją bardzo dynamiczną, pięć lat może oznaczać zupełną zmianę poetyki. Stan ten jest z pewnością związany z zasobami bibliotecznymi, którymi dysponowała Habilitantka, niemniej należałoby na ten fakt zwrócić baczniejszą uwagę.

W dalszej części wstępu zawarta została dyskusja nad pojęciem międzykulturowej strategii teatralnej. Swoje dociekania umieszcza na skali, której dwoma przeciwstawnymi biegunami są terminy egzotyzacji i transkulturowości. Uważam taką typologię za słuszną, gdyż posługując się tak opracowaną skalą, Autorka może sprawdzić, która strategia się sprawdziła i

które teatry spotkały się z największym zainteresowaniem publiczności i krytyków teatralnych. Rozdział kończy krótki opis stanu badań, który, jak już nadmieniałam, jest niezwykle skromny. Toteż monografia pani Doktor wypełnia bezkonkurencyjnie tę wielką lukę.

Drugi i trzeci rozdział są raczej natury odtwórczej. Autorka dyskutuje w nich pojęcia, które są relewantne dla dyskursu rozprawy. Niemniej widoczna jest i w tych rozdziałach koncepcyjna praca dr Szymańskiej, gdyż próby definicji skoncentrowane są zawsze na te elementy, które wydają się być istotne dla badań nad polskim teatrem (e)migranckim w Niemczech. Podobnie rzecz się ma w trzecim rozdziale, poświęconym Teatrowi interkulturowemu. Pomimo wielu odwołań do literatury przedmiotu, bądź wypowiedzi ludzi kultury, Habilitantka wyraźnie przedstawia swoją perspektywę widzenia tej tematyki. Dla Autorki istniejące i wciąż podkreślane różnice między polską a niemiecką kulturą teatralną dają platformę do mówienia o sensie koncepcji międzykulturowości dla badań nad niemiecko-polskimi relacjami teatralnymi oraz nad działalnością polskich twórców teatralnych pracujących w Niemczech.

W rozdziale czwartym, stanowiącym główny element eksploracji Habilitantki, analizie poddana została działalność wybranych teatrów. Wyboru dokonała Autorka kierując się możliwością pozyskania wystarczającej ilości materiału do analizy oraz w kolejnym kroku oceniając, który teatr prezentuje możliwe strategie interkulturowe w promowaniu swoich projektów. W rozprawie znajdują się analizy oparte na następujących programach teatrów: „Transformtheater“ – założyciel: Henryk Baranowski i Bettina Wilhelm, 1981–1991, Berlin; „Polnisches Theater Kiel“ – założyciel: Aleksander Berlin, Tadeusz Galia, 1982 do dziś, Kilonia, „Teatr Kreatur“ – założyciel: Andrej Woron, 1988–2003, Berlin; „Actor’s Studio Pulheim e.V.“ – założyciel: Michał Nocoń, 1992–2004, Kolonia; „Studio am Salzuffer“ – założyciel: Janina Szarek i Olav Munzberg, 2002 do dziś, Berlin; „Theater der Migranten“ – założyciel: Olek Manfred Witt, 2008 do dziś, Berlin. Swoje analizy Autorka przygotowała według tego samego schematu. Po przedstawieniu historii powstania teatru oraz jego dyrektora, przechodzi do prezentacji koncepcji teatralnej reżysera bądź reżyserów. I tu analizuje poszczególne wykonania, w celu ukazania koncepcje interkulturowych, które były lub są wdrażane w praktyce. Jako literaturoznawczyni, pani Szymańska skupia się przede wszystkim na tekście literackim dramatu, biorąc pod uwagę fakt, że teatrologia działa na styku tekstu i performansu. Swoje analizy Autorka oparła na materiałach pozyskanych z prywatnych archiwów teatralnych, artykułach prasowych, recenzjach poszczególnych spektakli, zdjęciach z przedstawień, nagraniach oraz wywiadach, które przeprowadziła z

zarządzającymi teatrami. W celu przeprowadzenia analizy międzykulturowej strategii teatralnej, Autorka rozprawy zbadała, jak poszczególni reżyserzy odnoszą się do tradycji teatralnej oraz do samych tekstów literackich. Ze względu na aspekty wierności dziełu lub jego dekonstrukcji Autorka wytycza dwa tropy przeciwstawne w sposobie postępowania z tekstem literackim.

Nie dający się przecenić trud pracy archiwalnej w Niemczech, staranność w doborze szeroko rozprzestrzenionego, choć niewielkiego piśmiennictwa referencyjnego, a przede wszystkim zaś oryginalna propozycja interpretacyjna na skrzyżowaniu kilku dyskursów (hybrydyczność, trzecia przestrzeń, odmienność kulturowa, egzotyka, kosmopolityzm, obcość, uniwersalizm, mediacja międzykulturowa, dialog międzykulturowy), wszystko to dało Habilitantce sposobność przedłożenia narracji, odpowiadającej z nadwyżką wymaganiom rozprawy habilitacyjnej.

Muszę niestety zarzucić Autorce rozprawy, która opublikowała w roku 2021 braku odwołań do najnowszej literatury przedmiotu. Brakuje mi w pracy aktualnego spojrzenia na literaturę transkulturową. Akurat ten nurt literatury niemieckiej doznaje bardzo szybko zmian i daje impulsy nauce. Jako przykład podam tom Dirka Uffelmanna „Polska literatura postkolonialna. Od sarmatyzmu do migracji poakcesyjnej” (=Polonica leguntur 23). Kraków: Universitas 2020, w którym znajduje się artykuł „Autoproletaryzacja w prozie Polaków migrujących do Niemiec, Irlandii i Wielkiej Brytanii w XXI wieku”. Fakt nieuwzględnienia tekstów najnowszych, które ukazały się krótko przed zakończeniem prac nad rozprawą, sprawia, że tom szybko straci na aktualności.

Reasumując należy więc stwierdzić, że prace pani Doktor, zarówno przedłożona rozprawa habilitacyjna jak i ostatnie artykuły wnoszą do literaturoznawstwa nowy zestaw narzędzi do badania tekstów literackich, jak i ich form prezentacji medialnej. Habilitantka stworzyła matrycę, która można się posłużyć w celu analizy tekstów transkulturowych nie tylko w kontekście polsko-niemieckim ale też i innych tekstów autorów, piszących w językach krajów, do których emigrowali. I tak Autorka wprowadza do nauki nowe pojęcia, dotyczące międzykulturowych strategii teatralnych, które można jednak zrozumieć również jako strategie narracyjne, przekładalne na wszelkie transkulturowe teksty literackie: transkulturowa uniwersalizacja, (podwójna) międzykulturowa mediacja, egzotyzaacja, alteryzacja i transkulturalizacja. Wszystkie te pojęcia określają strategie obchodzenia się z kategorią obcości. Rozciąga się ona, zdaniem pani Elizy Szymańskiej, między dwoma przeciwległymi biegunami: egzotyką i transkulturowością, poszukującą form międzykulturowych.

Konkluzja

Pani dr Eliza Szymańska przedstawiła dorobek naukowy wystarczający, by mógł stać się podstawą do nadania stopnia doktora habilitowanego. Jest on w pełni samodzielny i stanowi zasługujący na wyróżnienie wkład w badania nad transkulturową literaturą w aspekcie jej medialnego zaistnienia. Moje zastrzeżenia, dotyczące przede wszystkim skromnej objętości dorobku oraz jego wąskiego zakresu tematycznego nie podważają tej ostatecznej konkluzji w sposób zasadniczy. Zarówno rozprawa habilitacyjna jak i przedstawione do wglądu artykuły prezentują wysoki poziom merytoryczny. Rozprawa spełnia warunki, jakim winny odpowiadać tego typu prace, jej Autorkę zaś uznać należy za badaczkę dojrzałą, o wysokiej świadomości metodologicznej, zatem zasługującej na uzyskanie stopnia doktora habilitowanego. Habilitantka jest zaangażowaną badaczką; w gronie specjalistów i specjalistek, zajmujących się podobnymi zagadnieniami, wyrobiła sobie niezaprzeczalnie bardzo dobrą opinię. Na przyszłość radziłabym aplikować o projekty naukowe NCN, NPRH i FNP, ponieważ dla uzyskania tytułu profesora tego rodzaju aktywność jest obecnie niezbędna. Uważam z pełnym przekonaniem, że doktor Eliza Szymańska zasługuje na dopuszczenie do dalszych etapów przewodu habilitacyjnego.

Wrocław, 08.03.023

Monika Wolting

